

ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕЛІТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО КОСМОПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ

У статті робиться спроба прослідкувати тенденції процесів денаціоналізації світових еліт. Автором визначаються перспективи формування нового космополітичного класу на основі аналізу доробок західних дослідників.

Ключові слова: денаціоналізація, еліта, космополітичний клас, національна ідентичність, глобалізація, громадянин світу, мобільність, локальність.

В статті делается попытка проследить тенденции процессов денационализации мировых элит. Автором определяются перспективы формирования нового космополитического класса на основе анализа работ западных исследователей.

Ключевые слова: денационализация, элита, космополитический класс, национальная идентичность, глобализация, гражданин мира, мобильность, локальность.

This article deals with the attempts of defining the tendencies of the denationalization processes of the world elites. The author defines main prospects of the new cosmopolitan class building on the basis of Western researcher's works.

Key words: denationalization, elite, cosmopolitan class, national identity, globalization, world citizen, mobility, locality.

Дискусія про роль еліти в житті суспільства триває вже кілька тисячоліть. Протягом цього часу поняття еліти неодноразово трансформувалося. Початок ХХІ століття, очевидно, вирізняється своєю специфікою у формуванні еліт, підвищеними вимогами до тих, хто належить до політичної, бізнесової чи інтелектуальної верхівки нації – адже коло та рівень завдань, що їм доведеться вирішувати в епоху глобалізації та інформаційно-комунікаційного буму, надзвичайно ускладнюються.

Однією з характерних рис ХХІ століття стає постановка проблеми визначення національної ідентичності та шляхів її трансформації у зв'язку з розгортанням процесів глобалізації та світової інтеграції. Поняття, що раніше не мали широкого вжитку, як то: біпатризм, оптація, подвійна або змішана ідентичність тощо, стають сьогодні влучними при характеристиці людей, чий спосіб життя кардинально змінили зазначені процеси. Адже, в сучасному глобалізованому світі відмінності складають стандартну картину життя. Сьогодні життя надто динамічне, перенасичене інформацією та можливостями змін. Люди мислять широко, глобально та не бажають обмежувати себе жодними рамками: ані територіальними, ані мовними чи релігійними. Розвинувшись економічно, глобалізація призвела до непередбачуваних політичних та

соціально-культурних наслідків: люди, будучи мешканцями одного місця, бажають, водночас, належати до універсального світу, бути його громадянами. Особливо притаманні подібні установки різного роду світовим елітам, що володіють усіма необхідними можливостями задля реалізації таких устремлінь. Є підстави вважати, що саме вони і закладуть основу нового космополітичного класу, формування якого розпочалося з прискореним просуванням глобалізаційних процесів у світі.

Над проблематикою визначення поняття «еліта» в різні часи працювали такі дослідники, як: Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, С. Дарлінгтон, Й. Шумпетер та багато інших. В цілому дана тематика вважається досить ґрунтовно дослідженою. Водночас, проблемним питанням на сьогодні є трансформація ролі та специфіки еліт у ХХІ столітті. Питання космополітизму, в свою чергу, отримали менше висвітлення в науковій літературі. Ґрунтовний аналіз даної проблематики розробили сучасні західні дослідники У. Бек, Д. Хелд, Д. Арчібугі, Р. Робертсон та інші [9; 10; 11; 14]. Німецький вчений У. Бек, зокрема, розглядає космополітизацію як внутрішню глобалізацію, що здійснюється всередині національних суспільств [10]. Італійський дослідник Д. Арчібугі вводить у вжиток поняття «космополітична демократія» [9]. Р. Робертсон досліджує

особливості впливу глобалізаційних процесів на національні та релігійні ідентичності [14]. Згадки про формування нового космополітичного класу в західному суспільно-політичному дискурсі можна знайти, насамперед, у роботах: Г. Терборна, З. Баумана, М. Кастельса, С. Хантінгтона [1; 3; 6; 7].

З огляду на безумовну актуальність і, одночасно, недостатню наукову розробленість проблематики, необхідним уявляється здійснити ґрунтовний аналіз процесів денационалізації світових еліт та перспектив формування нового космополітичного класу, що і постає *метою* даної статті.

Загальновідомо, що теорія еліт відстоює соціологічну концепцію, згідно якої суспільство поділяється на вибрану меншість – активну керуючу творчу верхівку з формальних і неформальних лідерів та більш пасивну масу. До елітарних компонентів суспільних процесів прийнято відносити більш просунуті (освічені, досвідчені, функціонально диференційовані, що володіють впливом і владою) групи, організації, інститути. Розрізняють політичну, економічну, адміністративну, військову, духовну, технічну, бізнесову та ін. еліту. Виникнення елітарної верхівки пояснюється різними факторами – політичною владою (В. Парето, Р. Міхельс), технічним і технологічним розвитком (Дж. Берхнем), природною обдарованістю людей, які складають еліту (С. Дарлінгтон, Й. Шумпетер).

Роль та місце еліт в суспільстві завжди детермінувалися колізією між тими функціями, що вона декларативно покликана виконувати та їх реалізацією на практиці. С. Вовканич, академік Папської академії соціальних наук (Ватикан) виділяє такі основні функції еліти [2]:

- гарант вертикальної (з покоління в покоління) передачі нагромадженої людством чи конкретною спільнотою інформації, що забезпечує національну ідентичність народу;
- носій та генератор нової інформації (примноження знань та соціального інтелекту, наукового потенціалу тощо), необхідної для досягнення більш високого рівня розвитку спільноти;
- творець розумної суспільної опозиції, регулятор адаптаційних суспільних процесів і провідник нації на шляху її поступу;
- ініціатор поширення вітчизняного досвіду і знань, їх інтеграції до світового інформаційного простору;
- головний репрезентант нації, народу в системі світового співтовариства.

З огляду на означені функції еліт, помітною є націоналістична їх спрямованість, що певний час була дійсно їм притаманна та характерна. Нині, очевидно, даний аспект їх функціонування зазнає принципових сутнісних змін в результаті тих, процесів, що характеризують суспільство ХХІ століття. Адже, глобалізація передбачає величезне розширення сфери міжнародних контактів між людьми, корпораціями, урядами, неурядовими організаціями та іншими утвореннями. Саме тому діяльність, а отже і функції еліт сьогодні визначаються новим рівнем їх спрямованості та практичної реалізації: не національним, а більш глобальним/ космополітичним.

Вплив глобалізаційних змін на різноманітні групи та країни не є однаковим. Залучення окремих людей до процесів глобалізації, є підстави вважати, майже напрямом залежить від їх соціально-економічного статусу. У еліт, очевидно, є більше за кількістю та глибиною транснаціональних інтересів, зобов'язань та самоідентифікацій, ніж у не-еліт. Дійсно, погляди широкої громадськості на питання національної самоідентифікації значно відрізняються від поглядів багатьох еліт. Громадськість, в цілому, стурбована фізичною безпекою, а також безпекою суспільства, що включає в себе підтримку існуючих форм мови, культури, зборів, релігії, національної ідентифікації. Для багатьох еліт, ці стурбованості є вторинними відносно до участі в глобальній економіці, підтримці міжнародної торгівлі та міграції населення, посилення міжнародних інститутів тощо. Таким чином, центральна відмінність між «широкою публікою» та елітами, на думку С. Хантінгтона, полягає не в ізоляціонізмі відносно інтернаціоналізму, а в націоналізмі відносно космополітизму [7].

Космополітизм як такий не є принципово новим феноменом, проте, саме нині його установки стають найбільш актуальними та релевантними стану глобалізованого «суспільства без кордонів». Узагальнюючи визначення дослідників, космополітизм, можна трактувати як сукупність ідей, що характеризують нову загальнопланетарну реальність, єдиний політико-економічний та соціо-культурний простір, що формується нині на основі взаємозв'язків та взаємозалежності країн та народів, прискорення темпів обміну товарами та послугами, міжнародного переміщення капіталів та робочої сили, масових міграцій, взаємопроникнення духовних цивілізаційних цінностей.

Досить вагомим прикладом активного поширення космополітичних поглядів у світі є, заснована 1953 року в США, всесвітня організація World Service Authority, що видає документ під назвою «Паспорт громадянина світу». Станом на 2008 рік 174 світові держави (серед яких, до речі, і Україна) поставили свої візи у даному документі, тим самим де-факто визнаючи його легітимність [15].

Того ж 1953 року, голова компанії «Дженерал Моторз», що отримав призначення на посаду Міністра оборони США, проголосив: «Те, що добре для Дженерал Моторс – добре для Америки» [7]. Тоді він був досить щільно розкритикований, проте, тепер мультинаціональні корпорації принципово розглядають свої інтереси окремо від інтересів тих чи інших країн. В той час, як їх глобальні операції розширюються, корпорації поступово стають менш націоналізованими. У 1990-ті роки, такі корпорації як Ford, Aetna, Motorola, Price Costco та Kimberly-Clark, у відповідь на пропозицію Р. Найдера, відмовились від проявів патріотизму та відкрито позиціонували себе у якості транснаціональних [7].

Глобалізація, таким чином, доводить справедливості спостереження А. Сміта про те, що «в той час, як власник землі є обов'язково громадянином окремої країни, де розташоване його помістя... власник акцій правомочно є громадянином світу,

та не обов'язково прив'язаний до якоїсь окремої країни» [15]. Слова А. Сміта, датовані 1776 роком, описують те, як розглядають себе сучасні транснаціональні підприємці, що є найскравішими представниками світової бізнесової еліти.

Здавалося, що питання класового розподілу суспільства вже не є та не стануть знову актуальними. Водночас, дослідники глобалізації нині активно поширюють тези про тенденції розгортання нового класового розподілу світу. Вчені доходять висновку про те, що глобалізація пов'язується не лише з суперечливими процесами світової інтеграції та фрагментації, як вважалося раніше, але й призводить до ієрархізації та нерівності у світових масштабах.

Найбільш показовими в даному аспекті є міркування британців Г. Терборна та З. Баумана щодо глобальної нерівності. Головна причина нерівності, на думку Г. Терборна, криється у виробництві цінностей, що відділяють людей один від одного [6]. Нерівність, що породжується глобалізацією та її наслідками, породжує формування певної ієрархії в суспільстві, проте, на відміну від попередніх історичних прикладів, дана ієрархія розгортається у всесвітніх масштабах.

В даному контексті, З. Бауман пише про глобальну поляризацію, умовно поділяючи людей на: «скитальців» (індивіди, які вільно пересуваються світом та здатні користуватися благами глобалізації) та «туристів» (індивіди, які в силу відсутності ресурсів виявляються замкнутими на локальному) [1]. Крім того, дослідник у своїх роботах активно використовує «космополітизм» як описативний термін, що скоріше описує певний спосіб поведінки, аніж пропонує бажаний стан речей та спектр соціальних реакцій. Він досить прямолінійно описує спільноту «глобальних космополітів», що вже склалася, соціальний контекст яких (рід занять, правила гри), по суті, формує з них космополітів, роблячи «мобільність та здатність відриватися від локального, в широкому змісті цього слова, їх основним капіталом» [1]. З. Бауман, таким чином, розглядає глобалізацію як процес перерозподілу капіталу нового типу. Космополітизм, в даному аспекті, трактується ним як установка, притаманна елітам, що володіють новим капіталом – «нобільністю».

Поряд з позиціями З. Баумана, в межах даного дискурсу продовжує розвивати тезу про існування так званого космополітичного класу науковець іспанського походження М. Кастельс, наголошуючи на існуванні «*мишканців четвертого світу*» (індивіди, ідентичності яких під впливом процесів глобалізації виявилися знецінені). Дослідник пише про те, що в міру поступу глобалізації у світі з'являється новий «*космополітичний клас*». [3]. Цьому сприяє розвиток засобів зв'язку та Інтернету, високий загальний рівень освіченості людини, знання англійської мови, можливість швидше і дешевше подорожувати світом, міграція робочої сили та посилення транснаціональних корпорацій. Разом з відомим західним вченим С. Хантінгтоном,

якому належать слова: «Еліти – космополітичні, прості люди – локальні», вони визначають космополітичний клас саме як клас еліт: підприємницьких, професійних, інтелектуальних, академічних [3; 7].

Характеризуючи розмаїття таких еліт, більшість дослідників сходяться в тому, що саме бізнесові еліти заклали початок формування космополітичного класу сьогодення. Ці еліти є абсолютно космополітичними: вони переміщуються світом, в свою чергу, саме світ в цілому є сферою їх відповідальності. Насправді, вони розглядають себе як «громадяни світу», вважає С. Хантінгтон [7]. Вони урбанізовані, демонструють універсалізм у своїх поглядах та морально-етичних установках. Разом з «глобалізованими елітами» інших країн, вони живуть у «соціально-культурному міхурі», відокремлені від культур окремих націй, та спілкуються один з одним на суспільно-науковій версії англійської мови, що Хантер та Ейтс охрестили «глобальний говір» («global speak») [12, с. 345].

Таким чином, стрімка інтеграція глобальної економіки призводить до появи нової еліти. Охрещені як: «Давосська людина», «працівники з золотими комірцями» чи «космократи», цей клас, що зароджується, отримує владу та силу завдяки новим уявленням про глобальні зв'язки. Він включає в себе академіків, міжнародних робітників, директорів глобальних компаній, успішних професіоналів в галузі високих технологій тощо. За підрахунками, ця еліта нараховувала в 2000 році 20 мільйонів людей, 40 % з яких були американцями [13, с. 235], а в подальшому дослідники відслідковують стрімке зростання цієї цифри. Саме тому економічні транснаціонали, очевидно, є ядром світового космополітичного класу, що зароджується.

Іншими, як уявляється, навіть більш перспективними, в даному аспекті, є академічні еліти, що так само активно включаються до космополітичного класу сьогодення. В той час як система освіти всіх світових держав завжди була покликана створити та інституціоналізувати певний тип громадянина, найбільш прийнятний для кожного окремого суспільства, нині, на противагу минулому, реформування світових освітніх систем має на меті вже не виховання громадянина окремої національної держави, а виховання громадянина світу. У цьому власне і проявляється тенденція космополітизації світового освітнього простору.

В історії політичної думки було чимало спроб обґрунтування доцільності та аргументації переваг так званої «космополітичної концепції освіти». Ще давні стоїки стверджували, що виховання гарного громадянина – це, насамперед, виховання громадянина світу. Серед сучасних дослідників М. Нуссбаум обґрунтовує 4 переваги космополітичної концепції освіти: 1) Даний тип освіти дозволяє краще пізнати самих себе; 2) Це допомагає досягти більших успіхів у вирішенні проблем, що вимагають міжнародної співпраці; 3) Сприяння визнанню реальних моральних зобов'язань перед іншим світом, що інакше залишилися би невизнаними; 4) Люди здатні будуть послідовно та логічно міркувати про розмаїття та відмінності, які вони готові захищати [9].

Взявши за приклад освітню систему ЄС, варто наголосити, що основними інструментами європейської політики в галузі освіти в різний час є спільні проекти і програми, реалізація яких має сприяти творенню «Європи без кордонів і бар'єрів». Вони спрямовані на: підвищення якості та ефективності навчання, гарантування визнання дипломів, обмін інформацією тощо. Однак, поміж рядками, чітко видніється стратегія формування загальноєвропейської свідомості та ідентичності, набуття молоддю єдиного європейського громадянства. Текст Болонської декларації, зокрема, містить пункт, в якому йдеться про те, що однією з головних цілей освітніх реформ є запровадження «європейського виміру» [5, с. 171].

Сьогодні, найбільше фінансування та найзначніший попит серед молоді мають інтеграційні освітні програми ЄС: «Темпус», «Ерасмус», «Комет», «Сократ», «Леонардо да Вінчі», «Мінерва», «Людство в дії», «Європейський молодіжний форум» тощо, які спрямовані на обмін студентами, викладачами та молодими вченими, вдосконалення їх мовної практики та кваліфікації, формування єдиного інформаційного простору. Останнім часом широкої популярності набули програми і проекти, націлені на виховання толерантності і солідарності між народами, боротьбу з ксенофобією, адаптацію мігрантів, а також залучення молодих людей в діалог культур і конфесій. Таким чином, досить помітним видається той факт, що всі новостворені освітні програми ЄС покликані та вже активно виховують новий клас космополітів, про який писав проф. Р. Шілер з Йельського університету: «В міру поступу глобалізації у світі з'являється новий космополітичний клас. Цьому сприяє розвиток засобів зв'язку та Інтернету, можливість швидше і дешевше подорожувати світом, міграція робочої сили і посилення транснаціональних корпорацій» [4].

Характерним для всіх представників різного роду світових еліт, що стануть основою космополітичного класу є те, що вони мають мало потреби в лояльності до нації, розглядають національні кордони як перешкоди, що, на щастя, зникають, та розглядають національні уряди в якості пережитків минулого, єдиною корисною функцією яких є полегшення глобальних операцій для даних еліт. Ці еліти є, за словами Дж. Міклетвейта та А. Вулдріджа, все в більшому ступені відрізненими від решти суспільства: їх представники навчаються в закордонних університетах, частину свого часу працюють закордоном або входять до складу організацій, що мають

закордонні представництва [13, с. 235]. Вони утворюють світ всередині світу, пов'язаний безліччю глобальних мереж, проте ізольований від більш прикованих до одного місця членів їх власних суспільств. Вони з більшою вірогідністю проводять час у розмовах із рівними собі по всьому світу, засобами skype, телефону чи електронної пошти, аніж у розмовах з сусідами, розташованими за кілька кроків.

Суттєвою та вагомою видається в даному контексті теза про те, що залучення до транснаціональних інститутів, мереж та діяльності не тільки визначає глобальні еліти, але, також є критичною умовою для досягнення статусу цих еліт всередині національних держав. Ті, чия лояльність, ідентифікація та залученість є чисто національними, мають менше вірогідностей зростання до вищих посад у бізнесі, академічному середовищі, засобах масової інформації та професійних сферах порівняно з кимось, хто долає ці обмеження. «Ті, хто залишаються вдома – опиняються позаду. Ті, хто рухаються вперед, думають та діють в міжнародному масштабі», пише С. Хантінгтон [7]. Водночас, глобальна залученість транснаціональних еліт роз'їдає в них почуття приналежності до національної спільноти.

Саме через це нині, на думку авторів, існує широкий розрив між націоналістичною громадськістю та космополітичними елітами. Адже, на противагу елітам, прості люди і сьогодні надзвичайно сильно ідентифікують себе зі своєю країною. Це насамперед американці, французи та інші. І тут йдеться не тільки про національну ідентифікацію, а й про почуття відвертого патріотизму. Це можна помітити і у представників народів, що ведуть чи нещодавно вели важку боротьбу за свою територію, незалежність чи суверенітет. Сплески націоналістичного патріотизму можна побачити сьогодні у представників Боснії та Герцеговини, Хорватії, Абхазії, кримських татар, так само як і у частини українців.

Таким чином, формування космополітичного класу сьогодення, на базі багаточисельних представників світових еліт різного гатунку, є невідвратною реальністю, що детермінується розгортанням глобалізаційних процесів. Дана тенденція лише підтверджує тези дослідників про те, що глобалізація призводить до ієрархізації та нерівності у світових масштабах, рівно як до денационалізації та космополітизації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. – М.: «Весь мир», 2004. – 188 с.
2. Білецький В. Формувати сучасну українську еліту // Аналітично-інформаційний журнал «Схід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vesna.org.ua/txt/sxid/teli.html>.
3. Кастель М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура. – М., 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/index.php.
4. Олексюк Б. А ви місцевий? Космополітизм в добу глобалізації // День. – 2007. – № 25.
5. Пелагеша Н. Студентська та викладацька мобільність у Західній Європі // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 167-173.

6. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения // Социологическое обозрение. – 2005. – Том 4. – № 1.
7. Хантингтон С. Мертвые души. Денационализация американской элиты [Электронный ресурс] // The National Interest. – 2004. – № 75. – Режим доступа: <http://www.narochnitskaia.com/cgi-bin/main.cgi?item=1r250r040614162543>.
8. Ющенко В. Демократизація і європейська інтеграція України вимагають зміни політичної еліти // Дзеркало тижня. – 2003. – № 44(469).
9. Archibugi D. Cosmopolitan Democracy. – New Left Review, 2000.
10. Beck U. The Cosmopolitan Society and its Enemies [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.sunysb.edu/sociology/faculty/Levy/Beck%20Cosmopolitan%20Society%20and%20its%20Enemies%20\(TCS\).pdf](http://www.sunysb.edu/sociology/faculty/Levy/Beck%20Cosmopolitan%20Society%20and%20its%20Enemies%20(TCS).pdf).
11. Held D. Democracy and The Global Order. – Cambridge, 1995. – P. 99-135.
12. Hunter and Yates. In the Vanguard of Globalization: The World of American Globalizers, in Peter L. Berger and Samuel Huntington, eds., Many Globalizations: Cultural Diversity in the Contemporary World. – New York: Oxford University Press, 2000. – P. 345.
13. Micklethwait John and Woolridge Adrian. A Future Perfect: The Challenge and Hidden Promise of Globalization. – New York: Crown Business, 2000. – P. 235.
14. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage, 1992.
15. The World Passport [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldgovernment.org/docpass.html?s=1>.

Рецензенти: Євтушенко О.Н., к.політ.н., доцент;
Плохих В.І., к.політ.н., доцент

© Подаєнко Ю.Л., 2010

Стаття надійшла до редколегії 09.04.2010 р.